

Nyárádi Zsolt

SZÉKELYMUZSNA GÓTIKUS TEMPLOMÁNAK
RÉGÉSZETI KUTATÁSA

A település középkori templománál a legelső régészeti szelvényünket 2018-ban nyitottuk. A kis felületű kutatómunka az épület általános felújítási terveihez volt szükséges. A kivitelezésnek megfelelően a kutatásokat 2020-ban folytattuk, több ponton megkutattuk a templombelsőt, a keleti, a déli és a nyugati oldalt, ugyanakkor feltártuk a sekrestye-belső egy részét, és a toronyra vonatkozó adatokat is gyűjtöttünk. (15. ábra.) Munkánk során bizonyosodott be, hogy a helyszínen a gótikus épületnek nincs előzménye. Nem kerültek elő olyan temetkezések, amelyeket a templomfalak átvágtak, ehelyett viszont középkori települési objektumokra bukkantunk.

Az épület újrafödése során a délkeleti oldalon a már meglevő repedések tovább szélesedtek (20. ábra), ezért sürgősségi beavatkozás keretén belül aláfalazásokra került sor. Ezeknek a gödreit részben régészeti felügyelettel, részben ásatás keretén belül kutattuk meg. A feltárások során összesen hét tervezett szelvény nyitottunk, további öt felületet pedig az aláfalazási munkálatok során tártunk fel. Ezekben összesen 15 régészeti objektumot dokumentáltunk, ugyanakkor 23 középkori és fejedelemség kori temetkezés maradványait is azonosítottuk. (15. ábra.)

A település és egyháza

Az Udvarhelyszék déli peremén található település (1. ábra) nem szerepel a pápai tizedjegyzék falvai között, első írásos említése 1520-ból való.¹ A templom környezetéből előkerült régészeti leletanyag szerint azonban már a 13. században lakott volt a területe.

A templom nagy harangja a 15. század végéről való volt. Amikor 1788-ban elhasadt és újraöntötték, azt jegyezték fel róla, hogy 295 esztendő volt.²

A reformációt követően, 1545-ből papjára is van adatunk: ekkor Kányádi Miklós volt.³

Muzsnában 1566-ban János Zsigmond Petki Lászlónak és Mihálynak negyven ház jobbágyot adományozott.⁴ A következő esztendőben 35 szabad portát számoltak össze.⁵ 1576-ban az 50 dénáros adóösszeírásban Petki Mihály 40, Kornis Farkas 28 jobbágytelek után adózott.⁶ 1602-ben Basta 30 szabad székely és 11 jobbágycsaládot esketett fel a király hűségére.⁷

1614-ben három lófő mellett 29 szabad székelyt, 36 jobbágyot és két zsellért számoltak.⁸ Az összeírásból kiderül, hogy a településen ebben az időszakban hozzávetőlegesen 350-en laktak, amely lélekszám a nagyobb falvak közé rangsorolja Muzsnát.

A 15. századtól kezdve végig anyaegyház, a reformációt követően a település többsége az unitárius hitre tért. A templom a 17. század első felében nagyobb felújításon esett át. 1639-ben készülhetett a nyugati karzat, ahol a későbbi festés alatt az évszámon kívül reneszánsz virágminták láthatóak. Ez az évszám ismétlődik az északi ajtószárnyon.⁹ Ez hipotetikusán köthető akár az 1620-as nagy földrengéshez is.¹⁰ A pillérek kiosztása utalhat arra, hogy a hajó is boltozott volt, ez azonban már 1642-ben nem állt.

Muzsna a reformációt követően unitáriussá vált, hiszen a település fő birtokosai, a Petki és a Kornis család is az unitarizmus követői voltak. A két családot rokoni szálak is összekötötték: a széki főkirálybíró Petki János, Mihály fia, Kornis Katalint vette feleségül. A Báthori Gábor elleni mozgalomban való részvétele miatt hűtlenséggel vádolták. Halála után Bethlen Gábor fejedelemségre kerülésével birtokait új adományok társaságában kiskorú fia, Ferenc kapta vissza.¹¹ 1618-ban pedig özvegye, Katalin is adományban részesült, az ekkor felsorolt részbirtokok között szerepelt Muzsna is.¹² További muzsnai

¹ WAGNER, Ernst 1977, 300.

² BENKŐ Elek 2002, 353.

³ BUSTYA Endre 1972, 295.

⁴ SzOkl, II, 209.

⁵ SzOkl, II, 219.

⁶ SzOkl Ús, IV, 40.

⁷ SzOkl Ús, IV, 99.

⁸ SzOkl Ús, IV, 311.

⁹ DÁVID László 1981, 290.

¹⁰ 1620. nov. 8-án délután 3 óra körül egész Erdélyt nagy földrengés ráta meg, ekkor templomtornyok dőltek össze, a brassói nagytemplom boltozata is megrepedt, és nagy kövek estek ki a falból (KOCH Antal 1880, 109).

¹¹ BALOGH Judit 2005, 96.

¹² Uo., 96.

jobbágytelkek maradhattak fejedelmi kézen, hiszen 1625-ben Geréb Jánosnak adományozott javak falvai között találjuk településünket is.¹³

1629-ben unitárius papja Boronyai István volt, míg 1641-ben Szentábrahám Gergely.¹⁴ A korábban egységes egyházközség azonban 1625 után kezdett megoszlan. 1625-ben ugyanis Kornis Ferenc halálával fiágon kihalt a szentpáli Kornis család. Lányágon pedig az egyik örökös Kornis Margitot a fejedelem református rokona, Rédei János vette feleségül, valamikor 1627 körül.¹⁵ Kornis Ferenc vagyonát így 1629-ben Bethlen Gábor Rédei János és Kornis Borbála között osztotta szét.¹⁶

A fejedelmi babérokra törő Székely Mózzsal, illetve a vallásalapító Péchi Simonnal való rokonság miatt azonban kegyvesztetté váltak. Ügyük szorosan összefonódott a szombatosok felszámolásával. Ez I. Rákóczi György uralkodása idejében, 1638-ban vette kezdetét, amikor évégett Désre országgyűlést hívtak össze. Rendelkezéseinek egyik újdonsága az volt, hogy a törvénytelen valláson levőket nem az egyház, hanem a fejedelem büntette meg. Az országgyűlés nem sokkal később törvényszékké alakult át.¹⁷ Ezt követően több száz perre került sor.¹⁸ A vizsgálati jegyzőkönyvek beszámolóí szerint a szombatosok nagy része a református hitre tért. Péchi Simont is elítélték, aki a fővesztéstől a jószágvesztéssel menekült meg, börtönéből csak a református hitre való térése után szabadulhatott.¹⁹ Birtokai fejedelmi tulajdonba kerültek.²⁰

Muzsnában a reformátusok feltehetően Rédei közvetítésével jelentek meg, hiszen a Kornisok jószágvesztéséig ő volt a legjelentősebb birtokos. A kezdetben még kicsiny gyűlekezetet a szombatoság felszámolását (és vele az unitarizmus gyengítését) célzó intézkedések megerősítették. 1640-ben megkeresték a fejedelmet, hogy saját templomot szeretnének építeni. A fejedelem a *maior pars* elve alapján²¹ bizottságot állított fel, akik felmérték a felekezeti megoszlást a faluban. A muzsnai események jól ismertek, legutóbb Molnár Dávid új források bevonásával összegezte,²² ezért csak a legfontosabbakat emelnénk ki. 1642-ben csupán a falu negyede volt református, ennek ellenére elrendelték, hogy az unitáriusok se-

gítségével fele akkora kőtemplomot építsenek egy év leforgása alatt, ennek negyedrészt kellett a reformátusok állják. Amennyiben az építkezésre nem kerülne sor, úgy a templomot át kell adniuk.²³ Az unitáriusok, bízva többségük súlyában és fő támogatójuk, az unitárius Daniel János közbenjárásában, az építkezést nem kezdték el. 1644-ben mindkét fél a fejedelem elé járult, és közös templomhasználatot rendeltek el.²⁴ Ezt követően a reformátusok további térnyerését láthatjuk. Ez részben annak tudható be, hogy az elkobzott Kornis-javak egy részét Bethlen János kapta. Közbenjárásával sokan tértek át a református hitre,²⁵ és nem véletlen az sem, hogy az 1646-ra újból összeállított bizottságban találjuk Bethlent is. Ez alkalommal sem sikerült közös nevezőt találni. Új határidőt neveztek meg az új parókia és templom építésére, amit a pestis miatt az unitáriusok nem tarthattak. Ezért a parókiát a mellette levő és más egyházi területekkel együtt lefoglalták a reformátusok számára. Nem sokkal később hasonló sorsra jutott a templom is. 1647-ben a fejedelem utasította a fiát, hogy állítson össze bizottságot, és a szerződés megszegésének körülményeit vizsgálja ki.²⁶ Ez gyakorlatilag a fennálló helyzet törvényesítését jelentette.

A fejedelmi vizsgálatok alkalmával értékes feljegyzések születtek a templomról is, amelynek belső hossza 12 öl volt, ebből hat boltozott, a maradék rész (korábbi hajó) pedig gerendáspadlással volt ellátva. Szélességét hat öl körülre becsülték, a falakat kívülről tizennégy pillér támasztotta. Említenek továbbá egy kőtornyot, amely cseréppel volt fedve, akárcsak a templom.²⁷

1660 körül a templom már a református egyházközség vizitációs összeírásában szerepelt. Érdekes módon, ekkor javai között említenek egy ostyasütő vasat is, amely még a reformáció előtti időkből származott.²⁸

Cserei Mihály *Historiájából* megtudjuk, hogy a települést 1704-ben egy kuruc csapat feldúlta.²⁹ Nincs adatunk ennek mértékéről, azonban egy 1721-es vizitációs bejegyzésből kiderül, hogy a templom és a parókia romos állapotban van.³⁰ 1750 körül a nyugati bejárat felújításához Lázár Katalin adomá-

¹³ Uo., 95.

¹⁴ GERÉB Zsigmond 1943, 225.

¹⁵ KOMÁROMY András 1885, 398–399.

¹⁶ KOMÁROMY András 1883, 47.

¹⁷ KOHN Sámuel 1889, 220.

¹⁸ SZALÁRDI JÁNOS 1980, 192–193.

¹⁹ KÖVÁRY László 1867, 259.

²⁰ Udvarhelyszékről Homoródszentpált, Homoródszentpétert, és Bágyot, valamint Városfalva, Tankafalva, Jánosfalva, Dállya, Muzsna, Lókod, Szentmárton, Recsenyéd, Újfalu, Zetelaka porciókat és egy udvarhelyi házat. (JAKAB ELEK 1896, 88.)

²¹ MOLNÁR Dávid 2014, 16.

²² Uo., 15–21.

²³ KONCZ József 1884, 95.

²⁴ MOLNÁR Dávid 2014, 18.

²⁵ Uo.

²⁶ SZILÁGYI Sándor 1886, 29.

²⁷ KONCZ József 1884, 95.

²⁸ UREL, *Liber Eccl.* 1644, 132.

²⁹ CSEREI Mihály 1852, 327.

³⁰ UREL, *Liber Eccl.* 1715, 233.

nyozott pénzösszeget, 1761-ben a torony körül zajlanak nagyobb munkálatok,³¹ 1790-ben készült el az északi portikus, ekkor újrifestették az ajtót is.³²

1802-ben egy újabb nagy földrengés volt, amely több udvarhelyszéki templom mellett a muzsnait is jelentősen károsította. A korábban is rossz állapotban levő épületnek beszakadt a boltozata. Feltehetően ekkor cserélik ki a gótikus ablakokat, hiszen azok kőbélleteinek egy része a keleti oldalon a szentély megtámasztását célzó vaskos támpillér anyagából kerültek elő. (10. ábra.) Ez 1939-ben Radó Sándor építész szerint fölösleges, és elbontását javasolta, azonban erre csak részben került sor, 1981 körül.

1803-ból való az úrasztala és a szószékkorona, 1805-ből a kazettás mennyezet, míg 1811-ben veték használatba az orgonakarzatot. A hajóban nagy kár nem esett, hiszen megmarad a nyugati karzat és egy 18. századi mellvédés pad is.

1837-ben fejezték be a torony magasztását, az építőmester Morgondai Schneider Mihály volt, az ácsmester Siménfalvi Györke János.³³

1853-ban a vizitáció a templom egyik oldalának és fedelének felújítását javasolta,³⁴ amelyre 1856-ban került sor, a javításokra költve 590 forint összeget. 1858-ban új iskolaházat építettek 320 forintért.³⁵ 1859-ben a nyugati oldalon és a torony közelében a kerítőfal dőlt össze. 1875-ben a vizitáció megjegyzi a toronylépcső, a támpillérek és a tető rossz állapotát. 1884-ben külön alapot hoztak létre a toronyjavítás költségeire.³⁶ 1870-ben a református temető nem volt bekerítve.³⁷

1905-ben a régi sekrestye épületén új ajtót nyitattak, és gabonarakartát hoznak létre. A templomon és a tornyon nagyobb beavatkozások és javítások zajlottak 1945-ben, 1957–1958-ban és 2003-ban is.³⁸

Hagyomány és valóság

A faluban található egy *Szentegyház oldala* nevezetű helynév, amely Orbán Baláznál úgy jelenik meg, hogy ezen a helyen állt a falu korábbi temploma, ahonnan friss szántáskor épületnyomok kerülnek felszínre.³⁹ Ezt az adatot Péter Sándor egyház- és község-történetében is megtaláljuk,⁴⁰ de felbukkan Dávid Lászlónál is.⁴¹ Az információ szerint a helyszín a település északnyugati külső szélén található. A beszédes helynév véleményünk szerint nem jelenti

egyértelműen a korábbi templom helyszínét, hanem csak azt, hogy a településnek volt egyházi épülete. A levéltári forrásokban előforduló „szentegyház földje”, „szentegyház erdeje” a középkori templomok tulajdonában levő területre utal, amelyek jövedelme kizárólagosan a templomok fenntartására volt szánva. Minden bizonnyal hasonló eset lehet a muzsnai is, hiszen gyűjtőterületünkön egyetlen példával sem találkozunk, amikor egy falu felszentelt templomát átköltöztették volna új helyszínre a középkor folyamán. Véleményünket a terepbejárás adatok is alátámasztották. A falu jelzett részét több alkalommal is megvizsgáltuk, de épületre utaló nyomokat a szántott területen nem találtunk.

A gótikus templom a régészeti feltárások tükrében

A település templomának elemzésekor korábban régészeti feltárások hiányában is megállapítható volt annak középkori eredete. A falu középső részén álló keletelt templom hajóból és szentélyből áll (2. ábra). Nyugati oldala oromfallal záródik, amelyet egy-egy pillér támaszt a sarkokon. A középtengelytől északra szemöldökgyámos, pálcatagos keretű bejárat nyílik, eredeti helyzetében. A hajót visszabontott diadalív választja el a szentélytől.

Az alaprajzot vizsgálva feltűnik, hogy a hajó és a szentély tengelye elhajlik egymástól. Az aszimmetria okát sokan egy másik fázis meglétével magyarázták, hiszen sok település esetében találkozunk egy román kori épülettel, amelynek szentélyét elbontják, és azt kibővítve újjáépítik.

Egy másik feltételezés szerint első lépésként csak a szentély és a sekrestye épült meg, amelyet egy oromfal zárt le, a hajót pedig később építették mellé. Megint másik elképzelés szerint az 1802-es földrengés okozott akkora károkat, hogy azt az alapokig vizsgálva kellett volna bontani.

Utóbbi feltételezést a falkutatás már cáfolni tudta, hiszen a nyugati bejárat eredetinek tűnt, annak ellenére, hogy észlelhető volt egy falelválás, mely az ajtókeret egyenetlenségéből adódott.⁴²

További kérdést jelentett a 18. századi forrásokban felbukkanó torony helyszíne, hiszen úgy tűnt, hogy azt teljesen 1837-ben építették, alapjaiból.⁴³ Ezek alapján a régészeti kutatások szelvényeit úgy tűztük

³¹ DÁVID László 1981, 291.

³² MIHÁLY Ferenc 2018, 4.

³³ KÓSA Béla 2019, 5.

³⁴ UREL, UREJk 1853, 39.

³⁵ UREL, UREJk 1857.

³⁶ KÓSA Béla 2019, 9.

³⁷ UREL, UREJk 1870, 106.

³⁸ KÓSA Béla 2019, 9–10.

³⁹ ORBÁN Balázs 1868, 182.

⁴⁰ PÉTER Sándor 1935, 201–220.

⁴¹ DÁVID László 1981, 293.

⁴² KÓSA Béla 2019, 11.

⁴³ LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2004, 101–102.

ki, hogy válaszokat kapjunk az alaprajzi anomáliára, az esetleges korábbi fázisok meglétére, adatokat a járószintekre, temetkezésekre és a torony helyszínére vonatkozóan.

A feltárás során a szintadatokat az épület +00 szintjétől számoltuk, amelynek tengerszint feletti magassága 560,6 m volt.

a. Települési rétegek

A steril sárga agyagot a keleti részen -1,3 méter, délen -1,2 m, nyugaton -1,7 m, északon -1,8 m mélységben értük el. Ez egyben azt jelentette, hogy keletről északra és nyugatra jelentős lejtő volt.

Az agyagos altalaj fölött levő első régészeti réteg, amely a kora bronzkori Coțofeni-kultúrához (szerb: Kocofeni – Kr. e. 3500–2500) tartozott, helyenként elérve a 40 cm vastagságot is. A tömör fekete réteg patics, kerámia és szén töredékeivel volt tele. A réteg egyes szelvényekben (2, 3, 7, 12.) intenzívebb volt. Az ásatások során előkerült két felszíni lakóház maradványa. Ezek közül a jelentősebb a 7. obj. volt, amelyet a 3. szelvényben kutattunk meg. A felszíni ház déli felét hoztuk felszínre, széleit hat cölöpgödör jelölte, amelyek mintegy 10–12 cm-re mélyültek az agyagos talajba. (12. ábra.) A tűzben elpusztult épületbelsőben nagyobb hasított fa és vessző lenyomatos paticsdarabokat találtunk, állatcsonttöredékekkel és égésnyomokkal keverve. A másik felszíni házat a 7. szelvényben azonosítottuk. Betöltése és mélysége hasonló volt az előbbiéhez, a kis terület miatt azonban szerkezetéről és méreteiről sok adatot nem gyűjthettünk össze. A lakóépületek környezetében több régészeti objektumot azonosítottunk. Közülük a 4. szelvényben levő 10. obj. egy 0,80 x 1,1 m-es ovális gödör volt, melynek alját 1,56 m mélységben értük el, míg egy másik, a 7. obj. a 12. szelvényben került elő. A szürke, tömött paticsfoltos betöltés alját -2,15 m mélységben értük el. Ehhez a korszakhoz tartozó leletanyag mind a rétegből, mind pedig az objektumokból nagyobb számban került elő. A felszínre hozott kerámiaanyag nagyrészt két kategóriába sorolható. Az anyag nagy része durva barna, sárgásbarna, vörösesbarna és fekete kerámia, szemcsés homokkal soványított, esetenként zúzott kagylókkal. Az égés a legtöbb esetben hiányos volt, meglehetősen vastag falakkal. A meglehetősen töredékes kerámiaanyagban az edények alakja, anyaga a legtöbb esetben nem volt megállapítható, de a legtöbb edénytípus közhasználatú edényekhez (tálak, csészék, tálak) köthető. Egyes esetekben füleket használtak. Az asztali kerámia kisebb számban került elő, ez jó minőségű pasztából készült, homogén volt. Soványító anyagként homokot és apró kavicszemcséket használtak. Az edények fala vékony, színe a téglá, fekete és néha barna. (4. ábra, 1–10.)

Sok edényt díszítettek, leggyakrabban a Coțofeni-kultúrára jellemző, szabályos vagy rendezetlenül bekarcolt vonalakból álló díszítést találunk, néhol fenyőmintásan rendezve. A bemetszések párhuzamos függőlegesen vagy ferdén is lehetnek. Ezeket fa- vagy csonteszközzel eszközölték, az edény testét néhol bütykökkel vagy tapasztott dísszel is ellátták. Főleg felszíni ház betöltéséből antropomorf idoltöredékek (hátsó lábak és farok) és más agyagplasztika is előkerült. (8. ábra, 13–20.) A leletanyagban eszköztöredékeket is találtunk, melyek egy része csontból volt, de pattintott kőtöredéket (kaparók 7 db), kovakő pengéket és obszidiánt (4 db) is találtunk. (8. ábra, 1–11.) A 7. szelvényben a felső bolygatott rétegben egy bronz karperec 0,6 cm átmérőjű, 3,4 cm hosszú töredéke is előkerült. (9. ábra, 14.)

Az őskori réteg felett 30–35 cm vastag tömött leletmentes réteg volt, amelyet egy szintén tömött humuszos réteg követett. Ebből több finoman iszapolt szürke, szürkésbarna, fényezett felületű oldal-, váll- és peremtöredék is előkerült, néhány kézzel készített szemcsés anyagú töredék társaságában. Ezek hullámvonalköteges díszítésű, kihajló peremű zömök edények voltak. Az anyaguk és az edénytípusok alapján népvándorláskori (gepida) lehetett. A kerámia mellett egy verettöredéket is találtunk. (9. ábra, 10.) A töredékek főleg a templom keleti részében kerültek elő. Hozzájuk köthető objektumot nem találtunk. Feltehetően ezzel a településsel lehetett kapcsolatban az a leletanyag, amelyet a település határában, a község erdejében, egy patak mentén a 19. század végén találtak. Ebből egy arany karperecet, amely a 6. századra keltezhető, a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolt meg.

A következő településszintben, amelyből szintén eléggé szegényes leletanyag került elő, már 13. századi szürkésbarna, lassúkorongolt, szemcsés anyagú tölcseres peremek, oldalak kerültek elő, besímitott vonaldísz-, hullámvonal- és hullámvonalkötegesek.

A 12. szelvényben azonosítottuk a 13. objektumot, amely egy földbe mélyített ház déli fele volt, és 1,60–1,70 m szélességben esett a kutatott területbe. A szürke betöltésű, paticcsal és szénrel kevert beásás alját 2,10–2,15 m mélységben értük el. Kiugró lejtmenetes bejárata 0,80–0,90 m széles volt. Az előkerült edénytöredékek alapján (barna szemcsés, korongolt oldal; hullámvonal és besímitott hornyolat) a 13–14. századra keltezhető. (3. ábra, 8–13.)

Már egyértelműen a 14. századra keltezhető a templombelsőben nyitott 3. szelvényben dokumentált kültéri tűzhely (1. obj.), amely 1,4 m széles volt, alját 0,7 m mélységben értük el. Betöltésének felső része szürke, szénfoltos, hamus volt, alsó rétegeiben több hamus és átégett szint volt. A kerámia-

anyag mellett (3. ábra, 1–3.) 3,5 x 2 cm méretű barnásszürke orsógomb is előkerült.

Szintén ehhez a korszakhoz tartozott a 2. szelvényben előkerült 12. számú, 40–45 cm átmérőjű gödör is. A gyorskorongon készített szemcsés anyagú barna kerámiatöredékek mellett előkerültek egy finoman iszapolt barna, fényezett felületű kancsó töredékei is, amely ismereteink szerint százsz környezetben készült.

A 8. objektum volt az egyik legkésőbbi, amelyet a 3. szelvény nyugati felében azonosítottunk. Barnásszürke, tömött betöltése paticsos volt. Átmérője 55–60 cm, mélysége 30–35 cm volt.

Minden felsorolt objektumot, illetve középkori réteget a templomépítés szintje zárt le. (12. ábra.)

b. Templom

A legelső építési szintjét 0,50–0,60 m mélységben azonosítottuk. A korábbi rétegek és az építkezés során keletkezett szint tanúsága szerint valamikor a 15. század második felében jött létre. (5. ábra.) A kerámiatöredékek mellett egy övcsatot (9. ábra, 12.), egy csiznavasalatot (9. ábra, 15.) és egy vas kést is találtunk (9. ábra, 16.). Az építkezéshez kapcsolódóan a 3–4. szelvényekben több cölöpgödör is előkerült (2–6. obj.). Ezek átmérője 30–38 cm, mélysége 25–30 cm volt, barna, laza, vegyes betöltéssel.

A templomot kezdetben zsinde borította (a kutatás során több szöget is találtunk), de a történeti források szerint a 17. század közepén már cserépre cserélték.

Mivel a templombelsőben anyagi források hiányában csak minimális beavatkozást terveztek, így sem a belső berendezést nem hordták ki, sem a deszkapadlót nem szedték fel. Ennélfogva a kutatásunk is korlátozott volt, a hajóban nem is áshattunk, csak a szentélyben (3–4. szelvény).

1. Szentély

A 7,56 x 10,15 méteres, 7,26 m magas belvilágú, sokszögzáródású gótikus szentély kazettás mennyezettel. Eredetileg boltozatos volt, ennek lenyomatait a falkutatások mutatták ki, de bordatöredékeket az ásások során is találtunk. (9. ábra, 1–4.) Érdekes, hogy a téglaboltozatot nem a szokásos módon, gyámkövekről indították, hanem a falszövetbe illesztve alakították ki. Ez egyben keltező erejű is, hiszen már késő gótikus jellegzetesség.

A szentély hosszanti tengelye kelet–nyugat irányú, keleti fele a nyolcszög három oldalával zárul. A diadalívnél két támpillér, a keleti oldalon négy eredeti és egy másodlagos található, amelyet egy megerősítés

során építettek. Ennek már a templomviták idejében is állnia kellett, hiszen akkor 14 pillért számoltak össze. Ezt 1981-ben visszabontották és megerősítették. Ennek a bontásából több ablakkeret-töredék is előkerült. További töredékek voltak megfigyelhetőek másodlagosan beépítve a kőkerítésbe is.

A déli oldalt egy további pillér támasztja. (16. ábra.) Itt a három pillér között két ablak, míg a szentély délkeleti oldalán további ablak található. Ezek falkutatása során nem sikerült eredeti elemeket azonosítani. A faragott gótikus kereteket egy felújítás során kiszedték, helyét kövekkel és téglákkal rakták vissza, beillesztve a ma is használatban levő fakereteket.

Az északi oldalon egy melléképület található, amely két támpillér szerepét is betölti. Ennek az eredetileg is kétszintes épületnek két bejárata volt a szentélyből. Ezt a falkutatások során sikerült tisztázni. Ugyancsak az északi falon került elő egy téglalap alakú szentségtartófülke. A déli falban ülőfülke volt kialakítva az előkelők számára. Falképek nem kerültek elő, ellenben egy olyan mészrétegen, amely a boltozat használati idejéből származik, téglaszínű virágmotívumot találtak a falkutatás során.⁴⁴

Statikailag a legproblémásabb rész a szentély délkeleti oldala volt. Itt erőteljes repedések mutatkoztak. Ennek megállítására építették a vastag támpillért is a templom tengelyében. Érthető módon, ezen a részen kezdtük el a régészeti kutatásokat is 2018-ban.

A szentélyt kutattuk a leginkább: az 1, 3, 4., részben a 2., valamint a sürgősségi beavatkozás során a 8–12. szelvényekkel.

Az épületbelsőben nyitott 3–4. szelvényekben a deszkapadlót felszedve, a gerendák között és alapozása gyanánt egy sárgás, habarcsos, téglás omladék volt, benne főként 18. századi töredékekkel. Közvetlen alatta megtisztítottuk a diadalív visszabontott szakaszát, amely 1,1 m körüli volt. Sajnos, mivel a hajó felőli részen nem áshattunk, így a kettő kapcsolta itt nem volt megállapítható. Magát a falat sárgás színű, kevés meszet tartalmazó lapos és gömbkövekből építették.

A padlógerendázat alatti omladékot egy vékony szürke, laza, humuszos réteg követte, amely egy járószintre fedett rá -0,40–0,45 m mélységben. Eredetileg lapos köveket raktak össze téglával (a téglák mérete 26 x 13 x 3,5 cm volt) vegyesen, egy 4–5 cm vastag sárga homok ágyba. A járófelületből csak kis szakaszok maradtak meg. A járófelület elbontása során régészeti leleteket nem találtunk, így csak feltételezhetjük, hogy az 17. századi lehetett. Ahol a kövek hiányoztak, ott egy habarcsos, homokos javítási szint alakult ki. A homokágy elbontását követően két

⁴⁴ KÓSA Béla 2019, 27.

sírgödör széle is kirajzolódott a 4. szelvény nyugati szélében (S-4, S-5), nem messze az ülőfülkétől (13. ábra). Sajnos nem volt módunkban ezek részletesebb kutatása, pedig igen fontos lehetett volna, hiszen a bögözi eseteket tekintve, bizonyosan a falu előkelői közül temethettek ide. Mivel a padló ráfedett, úgy annak a keltezését is szűkíthettük volna. A templombelsőben való temetkezés nem vált általánossá a faluban, hiszen a déli oldalon nyitott nagyobb felületű, 12 négyzetméteres 3. szelvényben nem találtunk hasonló nyomokat.

A padló alatti részen, ahol a temetkezések nem bolygatták, egy barnásszürke, tömött, enyhén kevert réteg volt, amelyből a legkésőbbi edénytöredékek 16. századiak voltak. Ez alatt 0,55–0,60 m mélységben, főleg a falak közelében értük el a templom beépítési szintjét, amely valójában egy sárgás, tömött, habarcsos réteg volt. Ebből néhány darab 15. századi gyorskorongolt, szemcsés anyagú, barna és feketés fazék váll- és oldaltöredéke került felszínre, besimított hornyolattal. Ezek korábbiak vagy egyidősek lehetnek az épülettel. Az építési szint alatt a fent említett települési szintek, rétegek és objektumok következtek.

2. Hajó

A majdnem négyzetes alaprajzú, 7,68 x 9,83 m-es belvilágú hajó magassága 7,68 m. A hajó és a szentély tengelyében elhajlás figyelhető meg, az északi és a déli falak nem párhuzamosak. A hajót trapéz alakú oromfal zárja, sarkain támpillérekkel. A déli oldalt két további pillér támasztja. Vele átellenben bizonyosan másik kettő lehetett, de ezen a részen egy barokkos, 3,01 x 3,04 m alapterületű portikust építettek, ennek falai nincsenek kötésben az északi fallal. A jelenleg kazettás mennyezetű hajóban boltozatindítások nyomai nem kerültek elő, már a templomviták idejében is sík födémje volt. A támpillérek kiosztása ellenben arra utal, hogy eredetileg tervezték azt. A hajóban az eredeti bejárat nyugatról lehetett. Ezt egy szemöldökgyámos, leszelt élű pálcátagos kőkeret szegélyezi, amely már reneszánsz jelleget is hordoz. A tagozatok a szárazon derékszőgben megtörnek. Kronológiailag először a szemöldökgyámos kapuk pálcá- vagy kimatagos keretelésében mutatkozik hasonló kiképzés: a muzsnai is a homoródjánosfalvihoz és a homoródszentpéteriehez hasonló. Később egyes lezárású ajtókeretek mutatják, hogy az új stílus levetkőzte a gótikus formákat (Homoródújfalú, Siménfalva)⁴⁵ A déli oldalon két, míg az északi oldalon egy ablak található, ezt feltehetően az újkorban nyitották.

⁴⁵ DÁVID László 1981, 29–30.

⁴⁶ Uo., 292.

Régészetileg csak a külső oldalon kutattuk (a diadalív környékénél a 2., míg a nyugati bejáratnál a 7. szelvénnel).

Az alaprajzi anomáliára a 2. szelvényünkben kaphattunk választ. A korábbi falkutatásokat alátámasztva, megerősítést nyert, hogy a hajót a szentélynek építették neki másodlagosan. Ellenben az alapozási mélysége, a falazóanyag és a habarcs is szinte megegyező volt, amely arra utal, hogy a két építkezés között nem telt el sok idő. (18. ábra.) Nem nyert bizonyítást (templombelső, 3. szelvény), hogy korábban a szentélyt fallal választották volna le, de az sem, hogy az 1802-es földrengést követően újjáépítették volna.

Muzsna a középkor folyamán Derzs leányegyháza lehetett (mivel a másik közeli település, Agyagfalva is csak a 14. századot követően függetlenedett), az önálló alapfeltétele a saját templom volt. A kis gyülekezet, amely ki kellett vegye a részét a közös templom fenntartásában is, források hiányában kezdetben csak a szentélyt építette meg, amelyet ideiglenesen akár egy faszervezettel is lezárhattak és használatba vehettek. Minden bizonnyal, a 15. század végére már elkészült a hajó, hiszen kőkerete ekkorra keltezhető.

A nyugati bejárat előtt nyitott 7. szelvény sok újdonságot a templom történetét illetően nem hozott. Egyetlen markáns kialakított járószintet sikerült elkülönítenünk, 0,40–0,45 m mélységben, ahol kevert, szürke, humuszos, köves réteg jelentkezett. (7. ábra, 10–17.) Ennek bontása során másodlagos helyzetben levő középkori töredékeket találtunk. Ezt követően egy vastagabb szürke, téglás, habarcsos réteg volt, amely alatt már a templomépítés szintje húzódott. A nyugati oldalon is észleltük temetkezések nyomait.

3. Északi melléképület

A szentéllyel szervesen egybeépített, 2,80 x 3,57 m belvilágú négyzetes épület eredetileg több funkciót láthatott el. Eredeti bejáratai a két szintre a szentélyből nyíltak. A mai keleti oldalról nyíló külső bejáratot 1905-ben nyitották, amikor az épületet magtárnak alakították át.⁴⁶ Az alsó szint sekrestyeként lehetett használatban. Itt semmiféle ablakra vagy nyílásra utaló jelet nem láthatunk. A felső szint védelmi szint lehetett. A falban lőrések nyomai láthatóak. Efölött lehetett a harang, amelyre másodlagos forrás alapján gondoljuk, hogy valamikor 1493 körüli volt – 1788-ban újraöntették.⁴⁷ Az eredeti fedés sokkal magasabb lehetett, napjainkban egy negyven fokos sík tető fedi. Erre gerendalenyomatok utalnak. Hasonló több-

⁴⁷ BENKŐ Elek 2002, 353.

funkciós melléképületet a szomszédos Agyagfalván találunk. Sófalvi András szerint ez a melléképület nem tölthette be a torony szerepét, mivel falai csupán 0,75–0,80 m vastagok. Véleménye szerint a kialakított teret tárolásra használhatták.⁴⁸

Az épületbelsőt a 6. szelvénnel kutattuk. A legfőbb kérdésekre a falkutatások választ adtak, de megerősítést nyert, hogy a szentély és a sekrestye eredetileg is egybeépültek. A feltárás során a legelső réteg egy habarcsos, köves, fatörmelékes omladék volt, amelyet két felújítási réteg követett, 18–19. századi leletanyaggal. 0,3 m mélységig barnás, habarcsos, téglás réteg volt, amelyet egy szürke, kevert feltöltési réteg követett. Ebből mind őskori, mind pedig középkori kevert leletanyag előkerült. 0,45–0,50 m mélységben egy vékony deszkapadló nyomait azonosítottuk, amelyről kovácsolt szeget és zsindelyszeget is találtunk. (7. ábra, 1–9.) Ez 18. századi lehetett. Ez alatt 6–8 cm vastag felújítási réteg húzódott, homokkal és meszelt vakolatdarabokkal. Ez alatt már a lábazati szint jelentkezett. Az épületbelsőben egy temetkezés nyomait azonosítottuk.

c. Torony

A hajótól 3,75 m távolságra található a főként téglából épített torony. Belső méretei 6,47 x 6,47 m, teljes magassága 40,37 m. A források szerint 1834–1837 között építették. Ezen keresztül alakították ki a templomkertbe való bejáratot.

Az igazi nagy kérdés az volt, hogy pontosan hol található az a cseréppel fedett kőtorony, amelyet már 1642-ben említenek a felekezeti viták alkalmával, és 1761-ben jelentős mértékben újjáépítettek. Sófalvi András szerint a régi helyére került az új épület.

A kérdés tisztázására a torony kerítőfalon belüli felén, a keleti oldalra nyitottuk az 5. szelvényt. A legfelső réteg eléggé, kb. 30 cm vastag volt, tele építési törmelékkel és 18–19. századi töredékekkel, amelyet egy feltöltési réteg követett. Ez alatt volt csupán 19. századi toronyépítési járószint. Ehhez egy építési állványzat gödre tartozott, valamint a szelvény délkeleti felében észlelt mésztöltő gödör, amelyet az építkezés folyamán használtak (9. obj.). Alját 1,25 m mélységben értük el. Itt több rétegben volt mészlerakódás, amely arra utal, hogy hosszabb ideig használhatták. Betöltése mészfoltos, téglatörmelékes volt. A bolygatott részen kívül egy szürke, kevert, habarcsos, téglatörmelékes réteg volt, amely egy esetleges vízszabontáskor vagy egy elhúzódo építkezés során keletkezhetett (1802). Betöltéséből 18. századi kerámiatöredékek kerültek ki, de téglaborda-töredékek is, így a réteg a földrengés utáni helyreállítási munkálatok során keletkezett. Az 1750–1761 között zajló

javítási munkálatokra egy vékony barnás, homokos, habarcsos réteg utalhat. Ezt egy szürke, laza, kevert, habarcsos és téglás réteg követte, amelyet elbontva, egy újabb mésztöltő gödör került elő (11. obj.). A többretegű betöltés alját 1,70–1,75 m mélységben értük el. Az előkerült leletanyag alapján a 17–18. századra keltezhető. (6. ábra.) Kályhacsempe-töredékeket is találtunk (9. ábra, 5–8.), illetve egy agyagpipa is előkerült (9. ábra, 9.). A szelvény nyugati, bolygatatlan felében 0,60–0,75 m mélységben egy barnásszürke, kavicsos réteget (járószint) értünk el, amelyből 17. századi leletanyag került elő. (7. ábra, 18–21.) Erről a szintről két észak–dél tájolású sír beásása indult (S-14, S-15). (19. ábra.) A torony lábazati szintjét 0,90–0,95 m mélységben értük el. Az alapfal kb. 40 centivel kiugrott a felmenő falakhoz képest. Ez alatt az északnyugati sarokban egy kelet–nyugat tájolású temetkezés volt, amelyet a torony fala vágott el. Ennek betöltésébe a bolygatott települési rétegek anyaga került bele. A torony alapozásának alját 2,8 m mélységben értük el. (14. ábra.)

A kutatásokat követően tehát megállapíthattuk, hogy a torony nem középkori, hanem csupán a 17. században épült. Közeli párhuzama Agyagfalva, ahol a templomtesttől távol, a kerítőfallal egybeépítve, 1628-ban emelték a tornyot.

d. Kerítőfal

A hozzávetőlegesen 78 m hosszú ovális, nagyjából 1 m szélességű, kevés agyagos földdel különféle kövekből összerakott fal a harangtorony keleti felétől indul, és a hajó délnyugati pilléréhez kapcsolódik vissza. Változó magassága két méter körüli. Korábban ovális alakú lehetett, de 1859-ben a nyugati oldalon és a torony közelében összedőlt, és már nem építették vissza. Egyedül a torony melletti 5. szelvényünkben kutattuk, ahol kiderült, hogy nem épült szervesen egybe a toronnyal, sekély alapozásának alját 1,02 méteren értük el. A rétegsor alapján valamikor a 18. században építhették, hiszen az alapozásának legalja nagyjából a torony lábazati szintjénél ért véget. (14. ábra.)

e. Temető

A kutatott felületekből összesen 23, a 16–17. századra keltezhető temetkezés nyomát azonosítottuk. Főként a templom déli oldalán volt intenzívebb (11. ábra), de szinte mindenhol sírokra bukkantunk.

A sírok leírásánál elsődlegesen a sírok mélységét és tájolását, az elhunytak nemét, korát, a csontváz jellegzetességeit és a csontok megtartását tüntettük fel. A feltárt vázak kor- és nem-meghatározását a helyszínen végeztük el, utólagos antropológiai vizs-

⁴⁸ SÓFALVI András 2017, 359–360.

gálat még nem erősítette meg az adatokat, így azok tájékoztató jellegűek. A sírmélységeket az építkezés +00 szintjéhez képest adtuk meg.

Az alkalmazott rövidítések:

M – mélység; T – tájolás (bizonytalan szög esetén megelégedtünk a keletelés feltüntetésével); N – nem; K – kor; P – periódus.

1. sír: 2. szelvény; M: -1,13 m; T: 268°; K: felnőtt férfi; P: 16. sz.

A váz a combcsont közepéig lett feltárva. A szét-tört koponya jobbra billent, bal kéz a combcsontra volt helyezve, a másik a medencére. A sír betöltése szürke volt, habarccsal és téglatörmelékkel kevert, őskori edénytöredékek mellett 14–15. századi kerámia is előkerült. Főként a jobb oldalon volt kivehető a koporsó nyoma, szegek viszont nem kerültek elő. Melléklet nem volt. A temetkezés az S-3-nál korábbi, viszont részben bolygatták az S-2, S-6 sírok.

2. sír: 2. szelvény; M: -1,92 m; T: 347°; K: infans I; P: 16–17. sz.

A váz teljes egészében feltáródott, a koponya szét-tört, a karok a test mellett voltak elnyújtva. Betöltése sárgásszürke, agyagos, paticsal és őskori edénytöredékekkel kevert. A koponyán egy gyöngyös párta maradványait azonosítottuk, összesen 45 db kék, 72 db nagyobb méretű fekete, 62 barnás és 124 db fehér üveggyöngy került elő. (8. ábra, 21.) A szövet szinte teljesen eltűnt. Egyidőben temették el az S-6 sír halottjával, részben bolygatta az S-1, S-8 sírokat.

3. sír: 2. szelvény; M: -1,69 m; T: kelet–nyugat; K: újszülött; P: 16. sz.

A temetkezésből csupán a koponya töredékei maradtak meg, a többi felszívódott. A betöltése sárgásbarna, tömött, agyagos, kavicsal kevert volt. Koporsó nyomát nem észleltük, az S-1-et követően temették el.

4. sír: 4. szelvény; M: a sírgödör alját nem értük el; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A sírgödörre a templombelsőben feltárt padló fedett rá, a szürkésbarna, laza, habarcsrögös betöltésű gödröt csak metszetben észleltük. Nagy része feltáratlanul maradt a nyugati metszetben. Ásása során emberi maradványokat is találtunk másodlagos helyzetben.

5. sír: 4. szelvény; M: a sírgödör alját nem értük el; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A sírgödörre a templombelsőben feltárt padló fedett rá, a szürkésbarna, laza, habarcsrögös betöltésű gödröt csak metszetben észleltük. Nagy része feltáratlanul maradt a déli metszetben.

6. sír: 2. szelvény; M: -1,84 m; T: 347°; K: felnőtt nő; P: 16–17. sz.

A szét-tört koponyájú, nyújtott kezű csontvázat térdig tártuk fel. A szürkésbarna betöltésből őskori edénytöredékek és patics is előkerült. Összesen 18 db 7–8 cm hosszú koporsószeget maradt meg. A mellkason 1,9 cm hosszú párizsi ruhakapocs került elő. (9. ábra, 11.) Egyidőben vagy nem sokkal a 2. temetkezést követően temették, részben az S-1 és S-8 temetkezéseket bolygatta.

7. sír: 2. szelvény; M: -1,92 m; T: 254°; K: felnőtt férfi; P: 16–17. sz.

A nyugati metszetben maradt koponyát leszámítva, teljesen feltártuk, a karok enyhén be voltak hajlítva a medencére. Betöltése sárgásbarna, agyagos volt, őskori kerámatöredékekkel keverve. Bontás során 10 db 7,5 cm hosszú koporsószeget találtunk. Az S-11 sírt bolygatta.

8. sír: 2. szelvény; M: -1,45 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

Csak a sírgödör északi felét tártuk fel, a csontváz a metszetben maradt. Betöltése sötétszürke volt, enyhén agyaggal keverve. Az S-2 és S-6 temetkezések bolygatták.

9. sír: 2. szelvény; M: -1,34 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A szelvénybe a sírgödör északi fele esett bele, maga a temetkezés feltáratlan maradt. Betöltése szürke, habarcsrögös, kevert volt. A 10. sír bolygatta.

10. sír: 2. szelvény; M: -2,01 m; T: észak–dél; P: 17. sz.

Csak a sírgödör sarkát értük el, nagy része a déli metszetben maradt feltáratlan. Betöltése szürke, agyaggal kevert volt. Részben bolygatta a 9. sírt.

11. sír: 2. szelvény; M: -1,44 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A felnőtt sír részét az S-7 sír pusztította el, csak a szürke, tömött, habarcsos és paticsfoltos gödör északi részét sikerült dokumentálni. A csontok a 7. sír betöltéséből kerültek elő.

12. sír: 6. szelvény; M: -1,08 m; T: észak–dél; K: infans IV; P: 17. sz.

A barna, habarcsos, téglás betöltésű temetkezés szinte egészében elpusztult. 1,1 m hosszúságban jól kivehető volt a sírgödör, a hosszúcsontok a betöltésből másodlagosan kerültek el, emellett kerámiát is találtunk. (3. ábra, 4–7.) A temetkezés a sekrestyében történt.

13. sír: 5. szelvény; M: -1,93 m; T: 348°; K: felnőtt; P: 17. sz.

A koponya és a váz felső része a déli metszetben maradt, a karok a test mellett voltak elnyújtva. A betöltése barna, agyagos, kavicsal volt keverve. A koporsódeszka nyomait észleltük, ellenben szeg nem került elő. A 9. és 11. objektumok ráfedtek.

14. sír: 5. szelvény; M: -1,81 m; T: észak–dél; K: infans II; P: 17. sz.

Csak a lábak estek a kutatott területbe, a felső része a déli metszetben maradt. Betöltése barnásszürke, tömött, kavicsos. Koporsó nyomát nem észleltük. Egyidőben temették el az S-15 halottjával.

15. sír: 5. szelvény; M: -1,84 m; T: 349°; K: felnőtt; P: 17. sz.

A váz térdtől lefele táródott fel, többi része a déli metszetben maradt. Betöltése barnásszürke, tömött, kavicsos kevert. Koporsó nyomát nem észleltük. Az S-14 halottjával egyidőben temették el.

16. sír: 5. szelvény; M: -2,17 m; T: 252°; K: felnőtt; P: 16. sz.

A koponyát a torony építéskor bolygatták, a jobb kéz a test mellett volt elnyújtva, a bal kéz a medencére hajlítva. Betöltése sárgás, agyagos, kevert 13–14. századi és őskori edénytöredékek kerültek elő. Koporsó nyomát nem észleltük.

17. sír: 7. szelvény; M: -1,28 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

Nagy része feltáratlan maradt, csak a gödör keleti szélét észleltük. Betöltése szürkés, paticsos kevert volt.

18. sír: 7. szelvény; M: -1,73 m; T: kelet–nyugat; P: 16. sz.

A szürke, kevert paticsos, őskori kerámiát is tartalmazó betöltésű gödör északkeleti sarkát észleltük, nagy része a szelvényen kívül esett.

19. sír: 9. szelvény; M: -1,9 m; T: kelet–nyugat; K: felnőtt; P: 16–17. sz.

A sírgödör északi széle került feltárássra a koponya egyik felével, a nagy része feltáratlan maradt. Betöltése sárgásbarna, agyagos, kevert volt. Jól kivehető volt, hogy koporsóban temették el.

20. sír: 10. szelvény; M: -1,81 m; T: 358°; K: felnőtt nő; P: 16–17. sz.

A teljes egészében feltárt váz koponyája jobbra billent és összetört, a karok a test mellé voltak elnyújtva. Betöltése szürkésbarna, tömött, agyagos volt. Koporsó nyomát nem észleltük.

21. sír: 12. szelvény; M: -1,65 m; T: 257°; K: felnőtt nő; P: 16–17. sz.

A koponya és a karok felső része hiányzott. A bal kar a test mellé volt elnyújtva, a másik a medencére volt helyezve. Betöltése szürkésbarna, agyagos, paticsfoltos volt. Koporsó nyomát nem észleltük. Rátemették az S-22 sírra.

22. sír: 12. szelvény; M: -1,9 m; T: 281°; K: felnőtt; P: 16. sz.

A koponya hiányzott, akárcsak a jobb láb. A karok a test mellé voltak elnyújtva. Betöltése barna, agyagos paticsfoltos volt. Koporsó nyomát nem észleltük. Rátemetkeztek az S-21 sírral.

23. sír: 12. szelvény; M: -2,1 m; T: kelet–nyugat; K: felnőtt; P: 17. sz.

Csak a sírgödör északi szélét észleltük. Betöltése barnássárga, agyaggal kevert volt. Koporsó nyomait figyeltük meg.

Nyarádi Zsolt – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Bethlenfalvi út 2–6., RO-535600; nyaradi_zsolt@yahoo.com

Levéltári források

Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (MUEKvL)

Udvarhelyi Református Egyházmegyei Levéltár, Székelyudvarhely (UREL)

– Liber Eccl. 1644: *Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhely existens Anno verbi incarnati 1644.*

– Liber Eccl. 1715: *Liber Ecclesiarum secundum Helveticam confessionem reformatarum in diocesi Udvarhelyiensi existentium. 1715.*

– UREJk 1853: *Az udvarhelyi ev. ref. egyházkerület vizsgálati jegyzőkönyve 1853. évről, készült 1854-ben*

– UREJk 1857: *Az udvarhelyi ev. ref. egyházkerület vizsgálati jegyzőkönyve 1857. évről, készült 1858-ban*

– UREJk 1870: *Az udvarhelyi ev. ref. egyházkerület vizsgálati jegyzőkönyve 1869. évről, készült 1870-ben*

Irodalom

- SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VIII (szerk. Szabó Károly, Szádeczky-Kardoss Lajos, Barabás Samu), Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.
 SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (szerk. Demény Lajos, Pataki József, Tüdös S. Kinga), Kritérion – Európa – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Mentor, Bukarest–Budapest–Kolozsvár–Marosvásárhely, 1983–2006.

*

- BALOGH Judit
 2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében (Erdélyi Tudományos Füzetek 254.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- BENKŐ Elek
 2002 *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelõmedencéi*, Teleki László Alapítvány – Polis, Budapest–Kolozsvár.
- BUSTYA Endre
 1972 A Kányádi Tõredék. Nyelvi emlék a XVI. századból, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XVI, 295–305.
- CSEREI Mihály
 1852 *Nagyajtai Cserei Mihály Historiája* (k. Kazinczy Gábor), Pest.
- DÁVID László
 1981 *A középkori Udvarhelyszék mûvészeti emlékei*, Kritérion, Bukarest.
- GERÉB Zsigmond
 1943 *Unitárius lelkészek 1568-tól* (Székelykeresztúr, kézirat; MUEKvL).
- JAKAB Elek
 1896 Az unitarizmus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferenc halála után, *Keresztény Magvetõ*, XXXI/2, 74–90.
- KOCH Antal
 1880 Az erdélyi földrendések összeállítása, *Orvostudományi Értesítõ*, II/2, 108–112.
- KOHN Sámuel
 1889 *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon fõkancellár életére és munkáira*, Budapest.
- KOMÁROMY András
 1883 A kis rhédei gróf Rhédey család levéltára a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában, *Magyar Könyvszemle*, VIII, 30–60.
 1885 Kassa város levéltárából. Kornis Margit Rhédey Jánosné nászhozománya 1627-bõl, *Magyar Történelmi Tár*, XXXIII, 398–401.
- KONCZ József
 1884 A muzsnai orthodox és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. százban, *Keresztény Magvetõ*, XIX/2, 94–97.
- KÓSA Béla
 2019 *Studiu istoric și raport de cercetare de parament – biserica reformată din Mujna* (Kézirat).
- KÖVÁRY László
 1867 A szombatosok Erdélyben, *Keresztény Magvetõ*, III, 244–261.
- LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
 2004 *Erdélyi falképek és festett berendezések*, 2, Budapest.
- MIHÁLY Ferenc
 2018 *Mujna. Biserica reformată. Studiu pentru materialul lemnos al șarpantei și studiu pentru mobilierul din lemn* (Kézirat), Szováta.
- MOLNÁR Dávid
 2014 Református–unitárius templomviták (1615–1648), *Keresztény Magvetõ*, 2014/1, 3–21.
- ORBÁN Balázs
 1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmései szempontból*, I, Pest.
- PÉTER Sándor
 1935 A mujnai unitárius egyházközség rövid története, *Keresztény Magvetõ*, LXVII/4–5, 201–220.
- SÓFALVI András
 2017 *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemségkori Udvarhelyszéken*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- SZALÁRDI János
 1980 *Síralmas magyar krónika*, Budapest.
- SZILÁGYI Sándor
 1886 A musnai reformátusok és unitáriusok versengése történetéhez, *Keresztény Magvetõ*, XXI, 29.
- WAGNER, Ernst
 1977 *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Böhlau, Köln–Wien.

Cercetarea arheologică a bisericii gotice din Mujna (jud. Harghita)

(Rezumat)

Cercetările arheologice au avut loc în anii 2018 și 2020 (pereții de est, sud și vest ai sanctuarului, mai multe puncte de cercetare în interiorul sanctuarului; o parte a interiorului sacristiei; probleme privind clopotnița și gardul). Biserica medievală gotică târzie, ridicată în a doua jumătate a sec. al XV-lea, nu are antecedente arhitecturale. Sanctuarul și sacristia au fost totdeauna solidare, iar nava s-a alipit sanctuarului ulterior, dar numai cu puțin mai târziu. Clopotnița separată, din 1834-1837, nu are nici ea antecedente mai vechi de sec. al XVII-lea, iar gardul bisericii se poate data în sec. al XVIII-lea. Restul obiectelor arheologice puse în evidență se datează în epoca târzie a bronzului (cultura Coțofeni), epoca migrațiilor (gepizi), elemente de așezare din sec. XIII-XIV. S-au identificat, de asemenea, 23 de morminte din evul mediu și perioada Principatului Transilvaniei.

Archaeological Research at the Székelymuzsna (Mujna, Harghita County) Gothic Church

(Abstract)

The archaeological research at the church took place in 2018 and 2020. The eastern, southern and western walls of the shrine as well as a portion of its interior were surveyed, the interior of the sacristy was partially excavated and data was gathered on the bell tower as well. The Late Gothic Mediaeval church, erected in the second half of the 15th century has no antecedents. The shrine and the sacristy had been constructed first, already conjoined, whereas the nave was added later, albeit shortly. The earliest antecedent of the bell tower, standing apart and dating from 1834–1837, was a 17th century structure; the wall enclosing the complex was likely built in the 18th century. Other unearthed objects of interest date from the Early Bronze Age (Coțofeni culture), the Migration Period (Gepids) and the 13–14th century. Additionally, 23 graves with remains buried during the Middle Ages and under the Principality of Transylvania were likewise identified.

1. ábra Székelymuzsna Derzs községben. Műholdas felvétel a református templommal

2. ábra A falu látképe délnyugatról

3. ábra Kerámia: 1–3. 1. obj.; 4–7. 12. sír betöltése; 8–13. 13. obj.

4. ábra Kerámia: 1–20. 7. obj.

5. ábra Kerámia: 1–8. 3. szelvény, 0,40–0,45 m; 9–11. 4. szelvény, 0,50–0,60 m (építési szint); 12–13. 4. szelvény, 0,50–0,95 m; 14–16. 4. szelvény, 0,60–0,75 m; 17–22. 4. szelvény, 0,75–0,90 m

6. ábra Kerámia: 1–13. 5. szelvény, 11. obj.

7. ábra Kerámia: 1–9. 6. szelvény, 0,45–0,60 m; 10–11. 7. szelvény, 0,25–0,30 m; 12–17. 7. szelvény, 0,60 m; 18. Kályhacsempe, 5. szelvény, 0,50–0,65 m; 19–21. 5. szelvény, 0,50–1,30 m

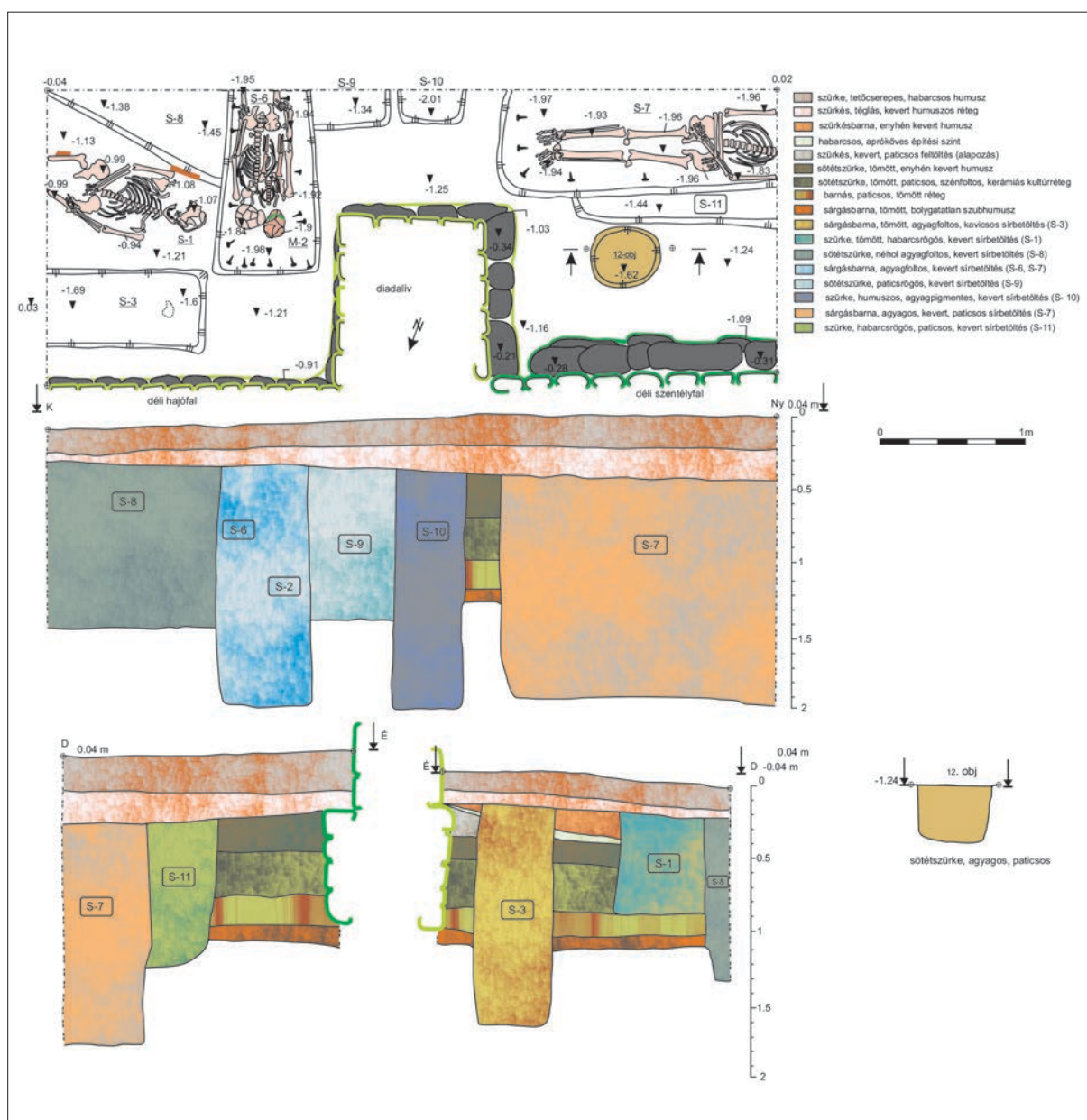
8. ábra Kőeszközök: 1–2. 2. szelvény, 0,75–0,95 m; 3–9. 2. szelvény, 1,05–1,40 m; 10. 6. szelvény, 0,80–1,00 m; 11. 7. szelvény, 1,40–1,70 m. Csontlyukasztó: 12. 2. szelvény, 1,05–1,4 m. Agagplasztika: 13–14. 3. szelvény, 7. obj.; 15–18. 2. szelvény, 1,05–1,40 m; 19. 3. szelvény, 1. obj.; 20. 2. szelvény, 1,05–1,40 m. Pártagyöngyök: 21. 2. szelvény, S-2

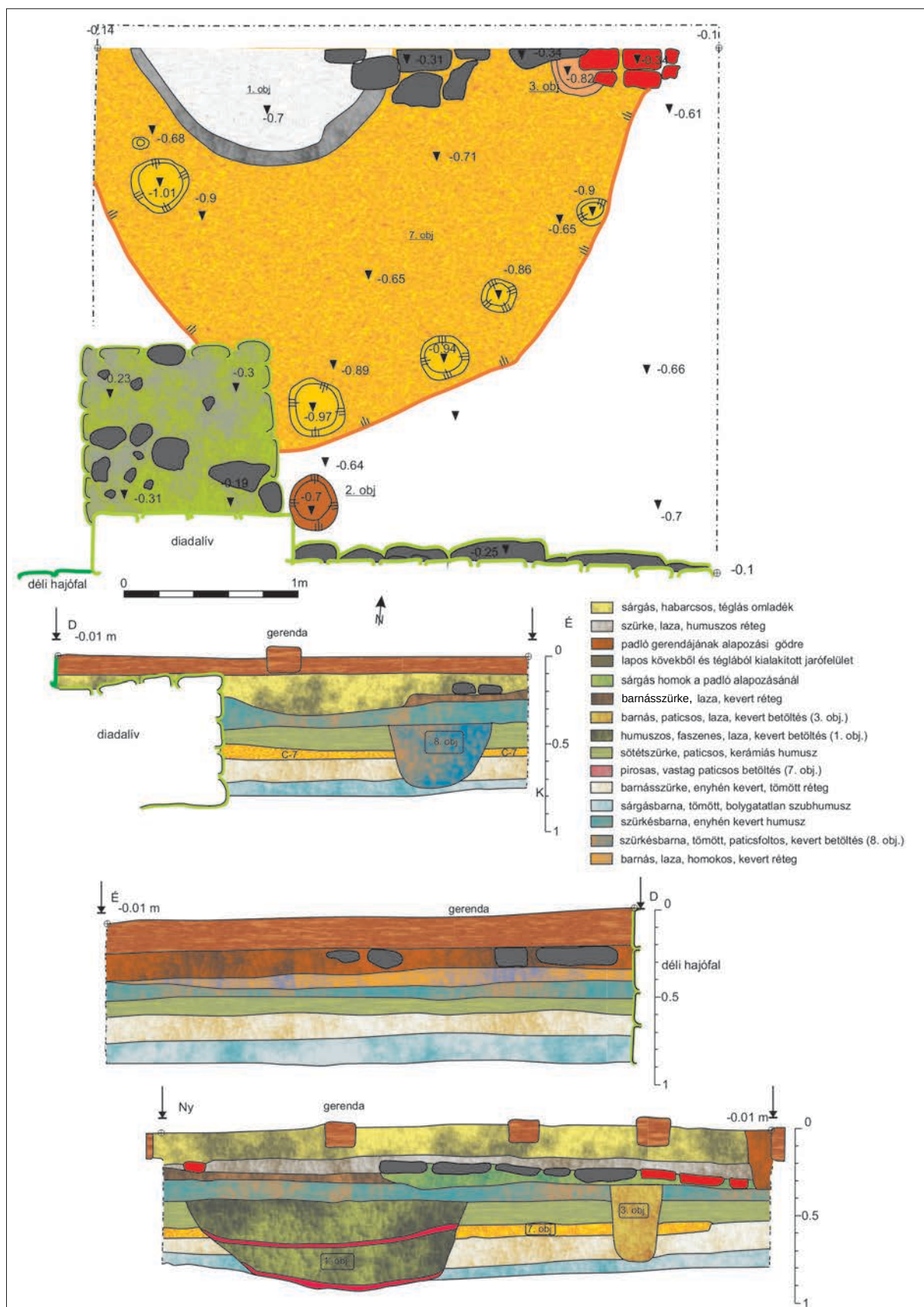
9. ábra Téglaborda- és faragványtöredékek: 1–3. 3. szelvény, 0,00–0,30 m; 4. 2. szelvény, 1,40–1,70 m. Kályhacsempe-töredékek: 5–8. 5. szelvény, 11. obj. Agyagpipa: 9. 5. szelvény, 11. obj. Bronz veret: 10. 5. szelvény, 0,55 m. Párizsi ruhakapocs: 11. 2. szelvény, S-6. Övcsat: 12. 7. szelvény, 0,60 m; 13. 7. szelvény, felszín. Bronz karperec töredéke: 14. 7. szelvény, felszín. Csizmavasalat: 15. 7. szelvény, 0,60–0,75 m. Vas kés: 16. 5. szelvény, 0,60–0,75 m

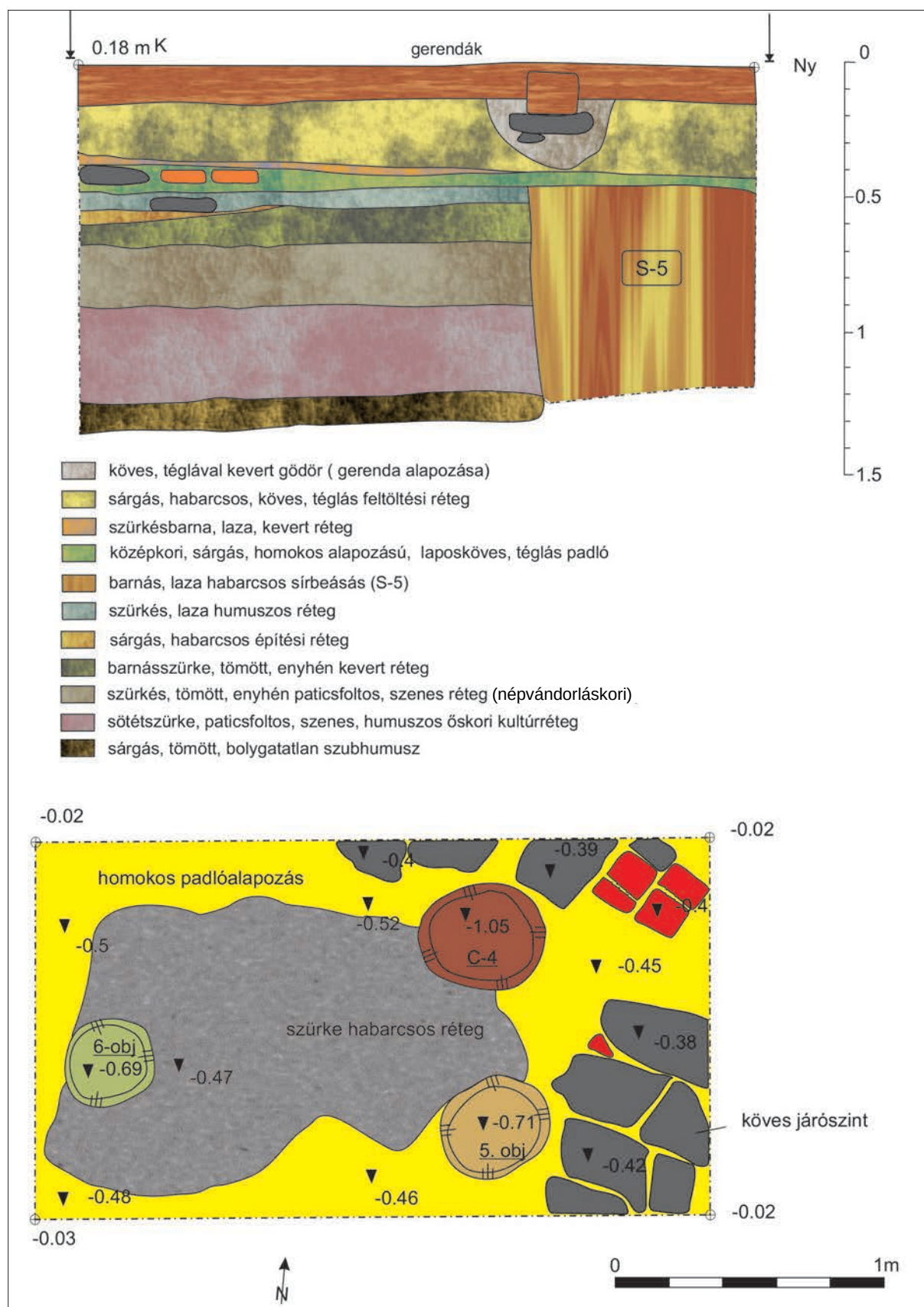
10. ábra 1–6. Faragványtöredékek a lebontott pillér anyagából

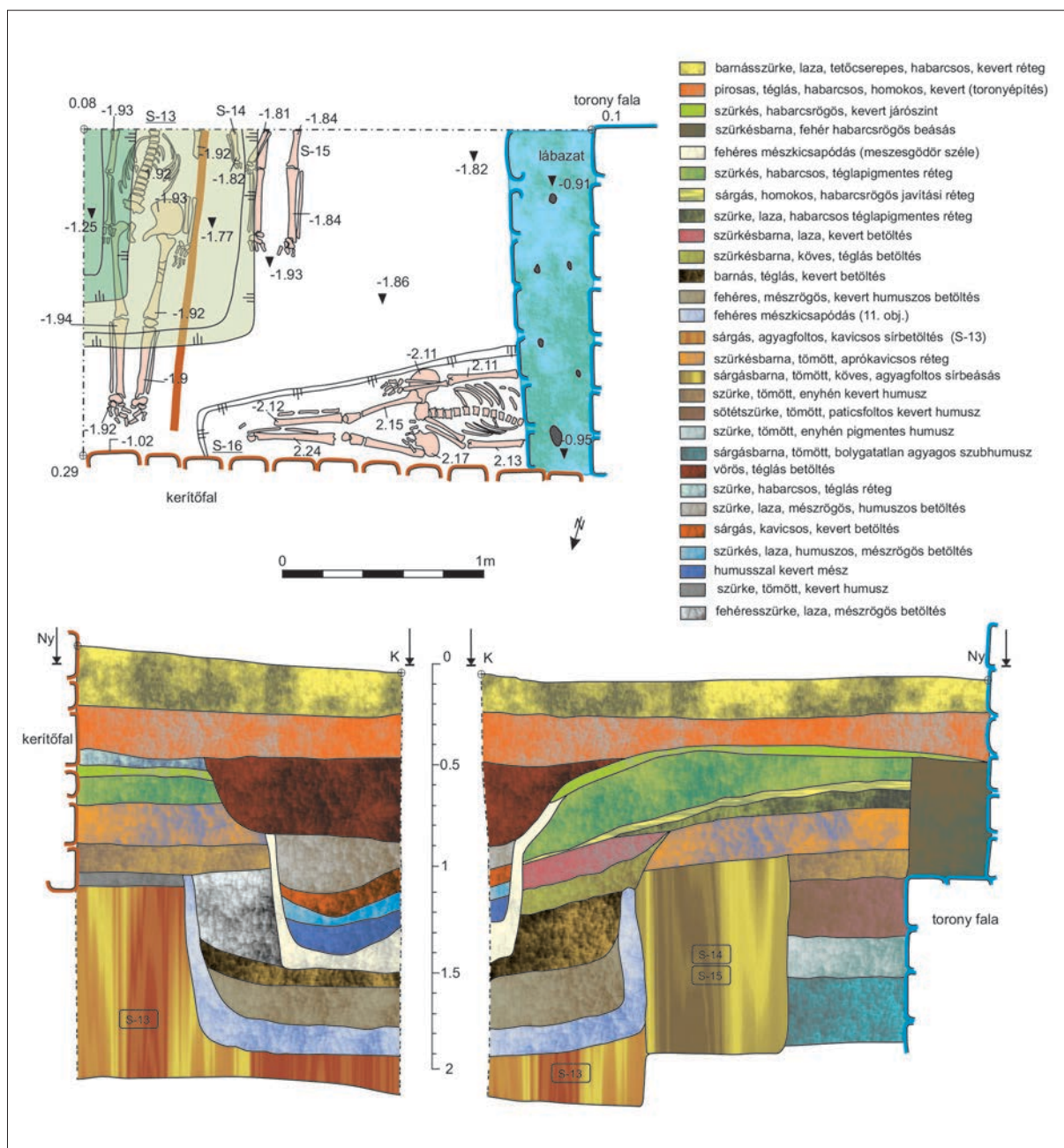
11. ábra A 2. szelvény felszín- és metszetrajzai

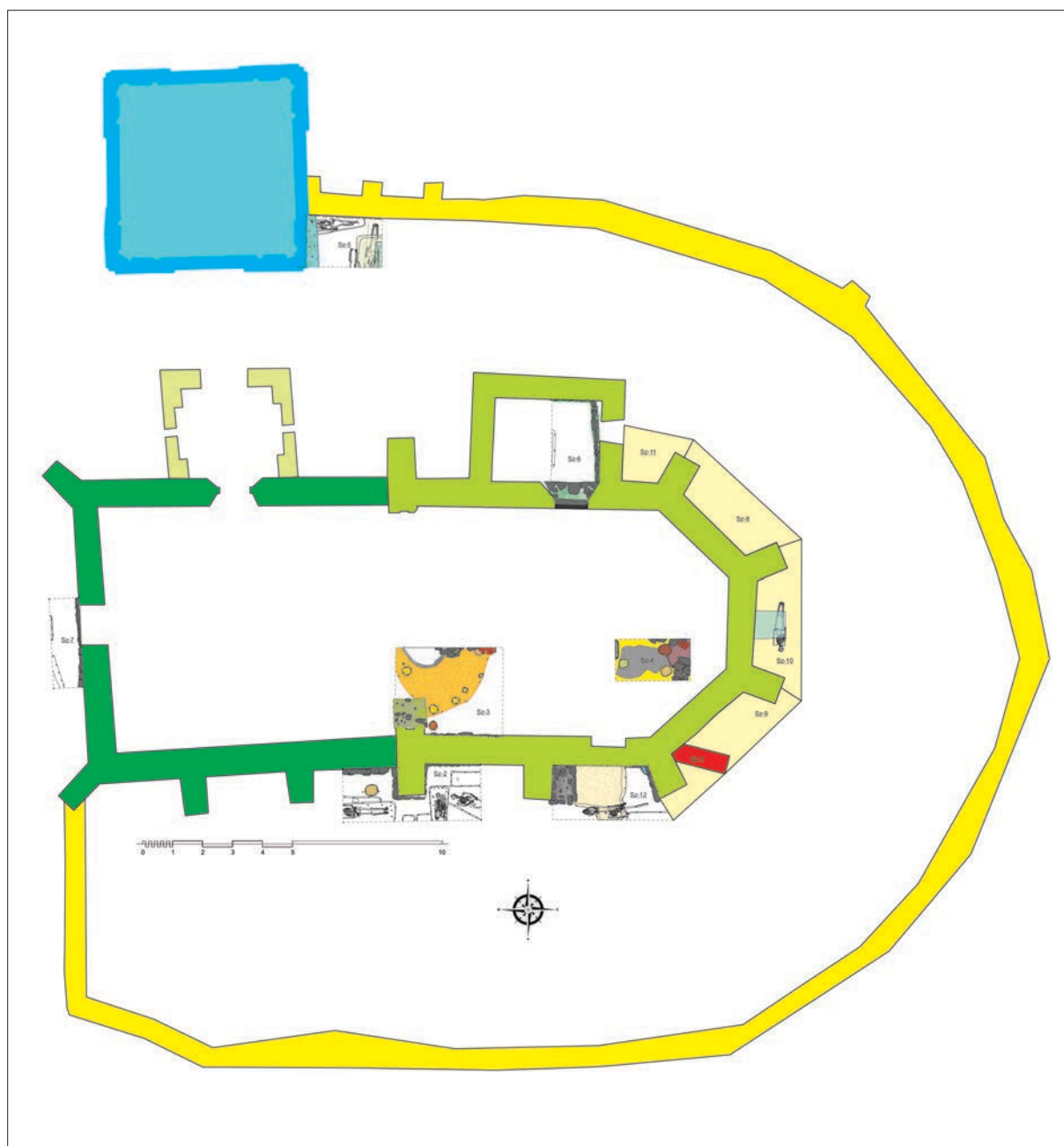
12. ábra A 3. szelvény felszín- és metszetrajzai

13. ábra A 4. szelvény felszín- és metszetrajzai

14. ábra Az 5. szelvény felszín- és metszetrajzai

15. ábra A templom és a régészeti feltárás alaprajza

16. ábra Temetkezések a 2. szelvényben

18. ábra A szentély és a hajó közti falelválás a 2. szelvényben

19. ábra Temetkezések az 5. szelvényben

17. ábra Az 5. szelvényben dokumentált meszesgödörök, alattuk a sírokkal

20. ábra A templom délkeleti sarkának megtámasztása a tető elbontását követően